

14. Annað þorskastríðið (1972 – 19. maí 1973)

Sverrir Þór Sævarsson

Fyrstu dagarnir eftir að útfærslan í 50 mílur tók gildi voru frekar tíðindalitlir. Líkt og búist hafði verið við virtu Bretar og V-Þjóðverjar hina nýju útfærslu að vettugi og héldu áfram að fiska líkt og ekkert hefði í skorist. Sumir Bretarnir höfðu auk þess brugðið til þess ráðs að mála yfir allar merkingar skipanna í þeirri von að ekki yrði hægt að gera grein fyrir því hvaða skip væru þarna á ferðinni og þar af leiðandi ekki hægt að leggja fram formlega kæru gegn þeim skipstjórum sem í hlut áttu. Aðgerðir íslensku varðskipanna fólust í fyrstu í því að senda skipstjórum ómerktu togaranna skilaboð um að þeir væru að ólöglegum veiðum innan nýju íslensku fiskveiðimarkanna, og þeim gert að hífa upp vörpuna og hætta fiskveiðum hið snarasta, að öðrum kosti ættu þeir yfir höfði sér málsókn.¹ Virðast þessar aðgerðir hafa dugað ágætlega fyrstu daga septembermánaðar, en brátt fór að draga til tíðinda á miðunum.

Þann 5. september kom varðskipið *Ægir* að hópi breskra togara að veiðum. Einn þessara togara vakti sérstaka athygli varðskipsmanna, en járnplötur höfðu verið soðnar yfir nafn og númer skipsins. Skipstjóra togarans var umsvifalaust send hin hefðbundna orðsending um að hífa upp vörpuna hið snarasta, ella yrði gripið til aðgerða. Engin viðbrögð bárust við þessari orðsendingu önnur en þau að skeytið hefði verið mótttekið. Þá var sá breski beðinn að gefa upp nafn og einkennisstafi togarans, en sem fyrr bárust engin viðbrögð. Nú var varðskipsmönnum farið að leiðast þófið og var skipstjóra togarans lesin orðsending þess efnis að ef nafn og númer togarans yrði ekki gefið upp, áskildu varðskipsmenn sér allan rétt til þess að stöðva veiðar togarans. Ekki einungis væri hann að brjóta íslensk lög með veiðum innan 50 mílna markanna, heldur væri hann einnig að brjóta alþjóðalög með því að neita að gefa upp nafn og númer skipsins. Í þetta skiptið brá svo við að viðbrögð bárust frá togaranum, þó svo að þau hefðu ekki verið þau sem varðskipsmenn bjuggust við. Frá togaranum bárust nefnilega tónar lagsins *Rule Britannia* í gegnum talstöðvakerfið, greinilega gert til að ögra Íslendingunum enn frekar. Sú ráðstöfun Bretanna var illa ígrunduð, því

¹ Sveinn Sæmundsson: *Guðmundur skipherra Kjærnested*, I (Reykjavík, 1984), bls. 187.

skipverjar Ægis lumuðu á leynivopni sem átti eftir að koma mikið við sögu næstu mánuðina, hinar alræmdu togvirklippur.²

Klippur þessar höfðu verið hannaðar og smíðaðar af Pétri Sigurðssyni, forstjóra Landhelgisgæslunnar og Friðriki Teitssyni starfsmanni Vita- og hafnamálastjórnar, á dögum 12 mílna deilunnar, en voru ekki notaðar á þeim tíma af ótta við að slíkt gæti spillt fyrir samningaviðræðum sem þá voru í gangi en einnig vegna þess að skip gæslunnar voru einfaldlega ekki nægilega kraftmikil til að beita klippunum.³

Guðmundur Kjærnested, skipherra á Ægi, fékk nú leyfi til að nota klippurnar, og var þeim slakað út og siglt aftur fyrir breska togarann. Mikil eftirvænting ríkti um borð í varðskipinu eftir því að sjá hvernig og hvort leynivopnið virkaði. Fljótlega kom í ljós að klippurnar höfðu hitt á réttan stað þegar greinilegt átak kom á dráttarvírinn og innan skamms slaknaði á vírnum og annar togvír togarans lá slakur neðan úr togaranum. Fyrsta togvirklippingin hafði heppnast.⁴ Ekki leið á löngu uns alvöru viðbrögð bárust frá bresku skipverjunum því nú rigndi blótsyrðum yfir varðskipsmenn í gegnum talstöðvakerfið. Ekki gengu samt allar klippingarnar svona vel í upphafi og til að mynda missti varðskipið Óðinn klippurnar þegar skipverjar reyndu sína fyrstu klippingu, en ljóst mátti vera að klippurnar yrðu gríðarlega mikilvægt vopn í baráttunni við Bretana.

Aðgerðir Ægismanna 5. september höfðu þau áhrif að bresku sjómennirnir sáu þann kost vænstan að merkja skip sín reglum samkvæmt, auk þess sem þeir urðu fúsari til að draga vörpuna inn þegar varðskipin nálguðust.

Þrátt fyrir að Landhelgisgæslan byggji yfir hinu nýja leynivopni, sem virtist í þokkabót vera þannig úr garði gert að geta valdið bresku togurunum miklum skaða, þá voru menn tregir til að nota klippurnar fyrstu mánuði deilunnar. Ástæðuna má fyrst og fremst rekja til þess að enn bundu menn vonir við að hægt yrði að útkljá deiluna með samningum, enda þrýstu Bretar mjög á íslensk stjórnvöld að taka upp viðræður. Ólafur Jóhannesson forsætisráðherra kom því þeim skilaboðum til

² Sveinn Sæmundsson: *Guðmundur skipherra Kjærnested*, bls. 187 og 188; Valur Ingimundarson: *Uppgjör við umheiminn* (Reykjavík, 2001), bls. 160.

³ Valur Ingimundarson: *Uppgjör við umheiminn*, bls. 160.

⁴ Sveinn Sæmundsson: *Guðmundur skipherra Kjærnested*, I, bls. 188.

Landhelgisgæslunnar að varðskipin skyldu hafa hægt um sig á miðunum og forðast togvirkklippingar í lengstu lög.⁵ Þetta gerði það að verkum að bresku sjómennirnir fundu það fljótt á sér hvenær varðskipin máttu klippa og hvenær ekki og því fóru bresku skipin fljótlega að taka upp fyrri iðju innan 50 mílnanna, vitandi að ekki yrði klippt aftan af þeim. Þessi staða á miðunum fór mikið í taugarnar á varðskipsmönnum, enda töldu þeir sig fullvissa um að vel væri mögulegt að „hreinsa” miðin á mjög skömmum tíma ef leyfi fengist til klippinga.⁶ Einhverju sinni er Guðmundi Kjærnested hafði verið synjað um leyfi til aðgerða gegn breskum togara sendi hann stjórnstöð Landhelgisgæslunnar eftirfarandi skeyti: „Afsakið misskilninginn, ég var að hlusta á upptöku af ræðu forsætis- og dómsmálaráðherra frá 31. ágúst sl. þar sem segir að landhelgin verði varin með öllum tiltækum ráðum.”⁷ Gott dæmi um að ekki fóru alltaf saman orð og aðgerðir ráðamanna landsins.

Ýmsar embættismannaviðræður fóru fram fyrstu mánuðina eftir að nýja útfærslan tók gildi. Þó fóru fyrstu formlegu ráðherraviðræðurnar ekki fram fyrr en undir lok nóvembermánaðar, nánar tiltekið 27. og 28. nóvember. Fyrir íslensku samninganefndinni fóru þeir Einar Ágústsson utanríkisráðherra, Lúðvík Jósepsson sjávarútvegsráðherra og Magnús Torfi Ólafsson menntamálaráðherra, en auk þeirra tóku Hans G. Andersen og Niels P. Sigurðsson sendiherra í London þátt í viðræðunum. Fyrir bresku sendinefndinni fór, sem fyrr, Tweedsmuir barónessa auk James Prior landbúnaðar- og sjávarútvegsráðherra. Í stuttu máli skiluðu þessar viðræður engum árangri. Íslendingar buðu Bretum upp á bráðabirgðasamkomulag til tveggja ára, þar sem Bretum væri heimilt að stunda veiðar á sex svæðum innan 50 mílnanna en þó þannig að verksmiðjutogurum væru ekki heimilaðar veiðar innan landhelginnar. Bretum þóttu þetta ósanngjarnar kröfur, Íslendingar væru í raun að krefjast þess að Bretar drægju veiðar sínar saman um 50-70%, sem þeim þótti algjörlega óásættanlegt. Íslenska samninganefndin taldi þó að í raun væri þetta ekki nema 25-30% skerðing. Bretar buðust til að lækka heildarafla sinn í 156 þúsund tonn, líkt og Íslendingar höfðu áður boðið, en íslenska samninganefndin taldi sig ekki geta

⁵ Valur Ingimundarson: *Uppgjör við umheiminn*, bls. 161.

⁶ Sveinn Sæmundsson: *Guðmundur skipherra Kjærnested*, II (Reykjavík, 1985), bls. 31.

⁷ Sama heimild, bls. 10.

fallist á það tilboð. Var viðræðunum því frestað ótímabundið án þess þó að nokkur árangur væri í sjónmáli.⁸

Uppfrá þessu tók að harðna ennfrekar í deilunni og á ríkisstjórnarfundum í desember lýsti forsætisráðherra því yfir að varðskip Landhelgisgæslunnar hefðu „skýr fyrirmæli um að skera á víra og taka „landhelgisbrjóta” hvenær sem færi gæfist, án þess að stofna lífi manna og skipum í hættu.”⁹

Andstæðingar ríkisstjórnarinnar nýttu sér stöðuna í deilunni til að koma höggi á stjórnina, og fór *Morgunblaðið* þar fremst í flokki, þar sem gefið var í skyn í einum leiðara blaðsins að útfærslan í 50 mílur hafi verið mistök.¹⁰

Í ársbyrjun 1973 var deilan í hnút og varðskip Landhelgisgæslunnar höfðu í nógu að snúast á miðunum við að reka burt togara og klippa á þá sem ekki létu segjast. Þrátt fyrir að floti Gæslunnar hafi þótt ansi lítill og lélegur á þessum tíma, þá breytti það því ekki að varðskipin höfðu fulla stjórn á gangi mála á miðunum, svo mjög að um miðjan janúar barst hótun frá breskum togaraskipstjórum til Bretlands um að togararnir myndu hætta veiðum og sigla út fyrir 50 mílna mörkin ef ekki kæmi til herskipavernd. Stjórnvöld í Bretlandi voru ekki reiðubúin að senda herskip á svæðið en til að kaupa frið togaraskipstjóranna voru sendir nokkuð voldugir dráttarbátar á miðin. Fyrstur á miðin var Statesman og í kjölfarið fylgdu fleiri skip, til að mynda Irishman og Euroman.¹¹ Örlögin gripu þó þannig í taumana að þessara verndarskipa var ekki þörf nema í nokkra daga til að byrja með, því þann 23. janúar hófst eldgos í Heimaey og voru íslensku varðskipin bundin við björgunarstörf þar næstu vikurnar, og því gátu bresku togararnir athafnað sig að vild innan íslensku landhelginnar.

Í byrjun mars fór þó að draga aftur til tíðinda á miðunum. Í millitíðinni hafði lagaleg staða Breta styrkst nokkuð, því 2. febrúar hafði Alþjóðadómstóllinn í Haag komist að þeirri niðurstöðu að hann hefði lögsögu í landhelgismálinu. Eftir sem áður héldu Íslendingar fast við þá stefnu að taka ekki þátt í málarekstrinum.

⁸ Valur Ingimundarson: *Uppgjör við umheiminn*, bls. 166.

⁹ Sama heimild, bls. 166-167.

¹⁰ „Landhelgismálið á nýtt stig,” *Morgunblaðið*, 29. nóvember 1972.

¹¹ Valur Ingimundarson: *Uppgjör við umheiminn*, bls. 211.

Eftir að gagnrýni kom fram á Landhelgisgæsluna á ríkisstjórnarfundum í byrjun marsmánaðar var ákveðið að setja aukinn kraft í orrustuna við Breta og klippingar hófust aftur þann 5. mars, og næstu tvo mánuðina var klippt grimmt á troll bresku togaranna. Í lok apríl kom svo til hörðustu átakanna til þessa í landhelgisdeilunni þegar tveir breskir dráttarbátar reyndu að sigla á tvö varðskip auk þess sem blysskoti var skotið að flugvél Gæslunnar. Á þessum tímum höfðu varðskipin náð að klippa á vörpur 55 breskra togara, og gera má ráð fyrir að þau hefðu orðið fleiri ef Landhelgisgæslunni hefði ekki verið uppálagt að fara sér hægar á miðunum vegna fyrirhugaðra samingaviðræðna. Þær viðræður fóru fram í Reykjavík í byrjun maí, og þrátt fyrir ýmsar tilslakanir af hálfu Breta, m.a. lækkuðu þeir kröfur sínar niður í 145 þúsund tonn, þá tókst ekki að ná samkomulagi, og enn versnaði ástandið á miðunum.

Í kjölfar hins misheppnaða samningafundar ákvað Ólafur Jóhannesson að gefa skipherrum varðskipanna frjálsum hendur í baráttunni á miðunum, og þurftu þeir því ekki að fá sérstaka heimild til að klippa á togvírana. Ljóst var að báðir aðilar ætluðu að láta sverfa til stáls, því þann 7. maí var gefin út yfirlýsing á breska þinginu að herskip yrðu send á miðin ef átök myndu harðna ennþá frekar.¹²

Þann 18. maí gáfust skipstjórar bresku togaranna upp á ástandinu á miðunum, sigldu út fyrir 50 mílna mörkin og sögðust ekki fara aftur inn nema undir herskipavernd. Héldu margir Íslendingar að loks væri að hafast sigur í deilunni, enda talið óðs manns æði að Bretar sendu herskip innfyrir 50 mílna landhelgina. Eftir vandlega íhugun og miklar vangaveltur ákváðu bresk stjórnvöld að taka af skarið og þann 19. maí skriðu fyrstu freigátur breska flotans innfyrir 50 mílurnar.

Heimildir:

Morgunblaðið, 29. nóvember, 1972.

Sveinn Sæmundsson: *Guðmundur skipherra Kjærnested*. Fyrri bindi. Reykjavík, 1984.

¹² Valur Ingimundarson: *Uppgjör við umheiminn*, bls. 220.

Sveinn Sæmundsson: *Guðmundur skipherra Kjærnested*. Síðara bindi. Reykjavík, 1985.

Valur Ingimundarson: *Uppgjör við umheiminn. Samskipti Íslands, Bandaríkjaanna og Nato 1960 – 1974. Íslensk þjóðernishyggja, vestrænt samstarf og landhelgisdeilan*. Reykjavík, 2001.